

महानगरपालिका व नगरपालिका/ नगरपरिषदा/
नगरपंचायती यामध्ये महिला व बालकल्याण समितीने
राबवावयाच्या योजना

महाराष्ट्र शासन

नगर विकास विभाग

शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण २००५/प्र.क्र.१५६/०५/नवि-२०

मंत्रालय, मुंबई ४०००३२.

दि. ३० डिसेंबर, २००६

वाचा : १) शासन पत्र क्र.जीईएन-१०९३/३२५/प्र.क्र.२४/नवि-२०, दि. १७ एप्रिल, १९९३.

२) नगरविकास विभाग, शासन निर्णय क्र जीईएन-१०९३/११९८/नवि-१४, दि. १४ जुलै, १९९३.

प्रस्तावना :- शासनाने महाराष्ट्र नगरपालिका अधिनियम, १९६५ मधील कलम ६२, ६३, व ६५ मध्ये सन १९९२ मध्ये दुरुस्ती करण्यात आली. या दुरुस्तीमुळे प्रत्येक "अ" व "ब" वर्ग नगरपरिषदेने महिला व बालकल्याण समितीची स्थापना करावी, असे बंधन घालण्यात आले. तसेच "क" वर्ग नगरपरिषदांना या समितीची स्थापना करता येईल, अशी तरतूद कलम ६५ मध्ये करण्यात आली. या समितीने करावयाची कामे क्रमांक जीईएन /३२५/प्र.क्र.२४/३२, दिनांक १७.४.९३ अन्वये परिपत्रकात प्रस्तुत करण्यात आली आहेत. सदर परिपत्रकीय पत्रातील कामाची यादी सूचक असून परिपूर्ण आहे असे म्हणता येणार नाही. त्यामध्ये कालमानानुसार बदललेली परिस्थिती, स्थानिक गरजा लक्षात घेवून यादीमध्ये बदल करणे, वाढ करणे, वगळणे आवश्यक ठरणार आहे आणि महिला व बालकल्याण यांच्या कल्याणासाठी योजना राबविणे हे मुख्य ध्येय व धोरण लक्षात घेऊन यादीत आवश्यक फेरबदल करण्यास नगरपालिका सक्षम असतील असे दिनांक १४ जुलै १९९३ च्या शासन निर्णयान्वये स्पष्ट करण्यात आले आहे. महिला व बालकल्याण कार्यक्रमांमध्ये बदलत्या परिस्थितीनुसार बऱ्याच योजना/कार्यक्रमांमध्ये बदल/सुधारणा करणे आवश्यक आहे. त्यानुसार महिला व बालकल्याण समितीने नव्याने खालील योजना राबविण्याची बीब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :- राज्यातील महानगरपालिका, नगरपरिषद/ नगरपंचायती यामध्ये महिलांच्या विविध योजना राबविण्याकरिता महिला व बालकल्याण समिती मंठीत करण्यात आली आहे. सदर समितीने राबवावयाचे कार्यक्रम संदर्भाधीन पत्र व शासन निर्णयान्वये सर्व महानगरपालिका/ नगरपरिषद / नगरपंचायती यांना कळविण्यात आले होते. तथापि, बदलत्या परिस्थितीनुसार बऱ्याच योजना/ कार्यक्रम कालबाह्य झाल्यामुळे त्यामध्ये बदल / सुधारणा करणे आवश्यक आहे. तसेच बहुतेक महानगरपालिका/ नगरपरिषदा/ नगरपंचायती मध्ये अशा योजनांसाठी अत्यल्प तरतूद असल्याने महिलांच्या योजनांची योग्य रितीने अंमलबजावणी होत नाही. या सर्व बाबी लक्षात घेऊन महिलांना सर्व क्षेत्रात सक्षम करण्यासाठी महानगरपालिका/ नगरपरिषद / नगरपंचायती क्षेत्रात महिला व बालकल्याण समितींनी खालील योजना राबविण्याबाबत शासनाचे आदेश आहेत.

१) मुलींना व महिलांना व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण - शासकिय किंवा अशासकिय संस्थांमार्फत काही तांत्रिक / व्यावसायिक प्रशिक्षण वर्ग चालविले जातात. अशा संस्थांमधून खालील प्रकारच्या प्रशिक्षणासाठी योजना राबविल्यात. उदा. व्यक्तिमत्त्व विकास, इंग्रजी संभाषण, पब्लिक स्पिकिंग, आत्मविश्वास निर्माण, बालवाडी शिक्षिका, गर्वडी, सुतारकाम, प्लंबर प्रशिक्षण, घरगुती विद्युत उपकरणांची दुरुस्ती (टी.व्ही., रेडीओ, मिक्सर, इस्त्री, टोस्टर इ., मीबाईल दुरुस्ती, संगणक दुरुस्ती, म्युझिक सिस्टम दुरुस्ती) वाहन दुरुस्ती, शिलाई काम, एम्ब्राईडरी, मसाल्याचे पदार्थ व इ. खाद्य प्रदाय तयार करणे, सौंदर्य प्रसाधनांचे प्रशिक्षण, केटरिंग, बँकींग विशिष्ट पध्दतीच्या स्वयंपाकाचे प्रशिक्षण, घरगुती कामकाजाचे प्रशिक्षण (Full time domestic help), शासकिय व अशासकिय नोकरीसाठी प्रशिक्षण उदा. महिला हवालदार, ड्रायव्हर व कंडक्टर, विमा एजंट, रिसेप्शनिस्ट, लघुलेखन/हकलेखन, सेल्स गर्ल, परिचारिका (नर्स) प्रशिक्षण, वृद्धांची देखभाल, लहान मुलांची देखभाल, फिजीओथेरेपी प्रशिक्षण, पॅकेजिंग, फुड प्रोसेसिंग, दुग्धजन्य पदार्थांचे उत्पादन, कचऱ्यापासून खत निर्मिती, गांडूळ खत, कचऱ्याचे विभाजन व व्यवस्थापन, शोभिवंत फुलझाडांची लागवड व विक्री, औषधी वनस्पतींचे उत्पादन इ., १४ वर्षे वय किंवा त्यापेक्षा जास्त वयाच्या मुलींना व शाळेतून गळती झालेल्या मुलींना अशा व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यासाठी सदर योजना प्रस्तावित करण्यात येत आहे. या योजनेखाली मान्यताप्राप्त संस्थेत प्रशिक्षण घेणाऱ्या मुलींना प्रति लोभाधी रु. ५०००/- पर्यंत प्रशिक्षणाचे शुल्क (Fees) भरण्याची तरतूद राहिल. प्रशिक्षण शुल्काच्या रकमेच्या दोन टक्के रक्कम लोभाधीत उरत: भरावी. प्रशिक्षण कालावधी जास्तीत जास्त एक वर्षांचा असावा. शुल्क भरण्याचे नियम व शिक्का संबंधित महानगरपालिका / नगरपरिषद / नगरपंचायती यांनी ठरवावी.

२) लहान मुलांसाठी पाळणाघर चालविणे / पाळणाघर चालविणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांनी अधिक मदत करणे व साहित्य पुरविणे - काही नागरी क्षेत्रात बालवाड्या चालविण्यात येतात. परंतु बहुतेक ठिकाणी सहा महिने ते तीन वर्षे या वयोगटातील मुलांची काळजी घेण्यासाठी पाळणाघर उपलब्ध नसते. नोकरी करणाऱ्या माता, झीपडपट्टीतील कामावर जाणाऱ्या मातांच्या सोईसाठी तसेच त्यांच्या अनुपस्थितीत लहान मुलांची काळजी घेण्यासाठी व त्यांना योग्य आहार मिळण्यासाठी सदर योजना प्रस्तावित आहे. मुलांची काळजी घेणाऱ्या आया यांचे मानधन व लहान मुलांच्या आहारावर (उदा. दूध, केळी, अंडी) या योजनेतून खर्च करण्यात यावा. शक्यतो या योजनेतून जागीच्या भाड्यावर खर्च करण्यात येऊ नये. किमान पाच मुलांसाठी एक आया असावी. पाळणाघर किमान तीन तास दर चालविण्यात यावे. मुलांच्या आहारावर प्रत्येकी रु. २ ते ४ प्रति दिन प्रति मुल खर्च करण्यात यावा. पाळणाघरात स्वच्छ शौचालय असावे. दूध व आहार शिजविण्याची व्यवस्था असावी. मुलांना खेळण्यासाठी पुरेशी जागा असावी. आयांचे मानधन स्थानिक दराप्रमाणे परंतु जास्तीत जास्त रु. २०००/- दरमहा ठरविण्यात यावे.

३) बालवाडीतील महिला लोकप्रतिनिधींसाठी कामकाजाबद्दल व योजनेबद्दल प्रशिक्षण सहल आयोजित करणे महानगरपालिका / नगरपरिषद / नगरपंचायती क्षेत्रातून निवडून आलेल्या महिला नगरसेविकांना महिला व बालकांच्या योजनांच्या अध्यासासाठी प्रशिक्षण सहल आयोजित करण्यात यावी. शक्य तो ज्या ठिकाणी चांगल्या योजना राबविण्यात येत आहेत त्या क्षेत्रास भेट देण्यात यावी. तसेच पंचायत राज संस्थांच्या कामकाजाबद्दल, महिला लोकप्रतिनिधींच्या अधिकार व कर्तव्याबद्दल, विविध

शासकिय योजना, कार्यालयीन कामकाज इ. बढदल प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे. या योजनेवर प्रति लाभार्थी दरमहा जास्तीत जास्त रु. २०००/- खर्च करण्यात यावा.

- ४) दारिद्र्य रेषेखालील मुलींचे शाळा गळतीचे प्रमाण थांबविण्यासाठी प्रोत्साहन अनुदान - इ. ८ वी ते १० वी पर्यंत शिकणाऱ्या दारिद्र्य रेषेखालील किंवा झोपडपट्टीतील मुलींना त्यांचे शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान/ इविक भत्ता देण्यात यावा. महानगरपालिका/ नगरपालिका/नगरपंचायती यांनी त्यांच्या स्वतःच्या आर्थिक परिस्थितीनुसार सदर रक्कम ठरवावी.
- ५) इयत्ता १० ते १२ वी च्या परिक्षेत नगरपालिका/महानगरपालिका हद्दीतील मुलींमध्ये सर्वा जास्त गुण मिळालेल्या विद्यार्थिनींचा गौरव करणे.

६) मुलींना स्वसंरक्षणासाठी व त्यांच्या शारीरिक विकासासाठी प्रशिक्षण योजना - या योजनेमध्ये मुलींना कॅम्प-कराटे, योगाचे प्रशिक्षण देण्यात यावे. कोणत्याही वयोगटातील परंतु आर्थिक दृष्ट्या मागासलेल्या कुटुंबातील मुलींना सदर प्रशिक्षण मोफत देण्यात यावे. योजनेतून प्रशिक्षकांच्या मानधनावर साधारणपणे प्रति लाभार्थी दरमहा रु. ३०० पर्यंत खर्च करण्यात यावा. स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी सदर दर स्थानिक दराच्या तुलनेत ठरविण्यात यावेत. उदा. जर एखाद्या नगरपरिषदेत रु. ३००/- प्रति लाभार्थी दरमहा असे दर ठरविण्यात आले व जर एखाद्या ज्युडो प्रशिक्षकाने आठ मुलींच्या गटाला प्रशिक्षण दिले, तर त्या प्रशिक्षकाला प्रति लाभार्थी रु. ३००/- प्रमाणे ३००×८ मुली = रु. २४००/- दरमहा मानधन प्राप्त होईल. प्रशिक्षण सत्र किमान तीन महिन्यांचे असावे व ते स्थानिक शाळा व महाविद्यालये यांच्या समन्वयाने आयोजित करण्यात यावे.

७) महिलांसाठी योगा व प्राणायामचे प्रशिक्षण - गरीब महिलांसाठी मोफत प्रशिक्षण देण्यात यावे. प्रशिक्षकांच्या मानधनावर प्रति लाभार्थी रु. ३००/- दरमहा खर्चाची मर्यादा ठेवण्यात यावी. मात्र जागेची व्यवस्था स्वतः करावी.

८) मुलींच्या शालिकेची विविध सुविधा निर्माण करणे - मुलींना शाळेत जास्तीत जास्त खेळाचे साहित्य उपलब्ध व्हावे यादृष्टीने व्हाली बॉल, चेंडोमठक, टेबल टेनिस इ. चे मैदान (कोर्ट) तयार करणे. नेट्स/ टेबलांची सुविधा पुरविणे, रॅकेट्स व बॉल खरेदी करणे. या योजनेवर संबंधित महानगरपालिका/ नगरपरिषद / नगरपंचायती यांनी स्वतःच्या आर्थिक परिस्थितीनुसार खर्च करावा.

९) बालोद्याने व महिलांसाठी क्रीडा केंद्रे उभारावीत.

१०) महिला व मुलांसाठी विविध स्पर्धांचे आयोजन करणे व त्यांद्वारे त्यांच्या कलागुणांना प्रोत्साहन देणे.

११) गरज महिलांसाठी वसतीगृहे - ज्या महिलांना काही घरगुती अडचणींमुळे तातडीने, तात्पुरत्या स्वरूपात किंवा काही काळावधीसाठी आश्रयाची गरज आहे, अशा महिलांची तातडीची गरज पूर्ण करण्यासाठी सदर योजना राबविण्यात यावी. या योजनेतील सर्वसाधारण रीहवाशी क्षेत्रात किंवा एखाद्या घरातही सदर वसतीगृह चालविले जाऊ शकते. उदा. एखाद्या घरात तीन शयनकक्ष (Bedroom) असल्यास तिथे सहा महिलांसाठी वसतीगृह चालविले जाऊ शकते. सदर वसतीगृहात स्वतंत्र स्वच्छतागृह व वियंपाकघर असेणे आवश्यक आहे. महिलांबरोबर त्यांची लहान मुलेही राहू शकतील. महिलांनी त्यांच्या

मुलींसाठी किंवा गळती झालेल्या मुलींसाठी दर आठवड्याला एक वर्ग (तसेच मुलींसाठी स्वतंत्र वर्ग) भरविण्यात यावेत. प्रत्येक वर्ग १ ते २ तासाचा असावा. बाहेरील, तंत्रज्ञान व डॉक्टरांना, मनोवैज्ञानिकांना सदर सत्र घेण्यासाठी निमंत्रित करण्यात यावे त्यांना प्रत्येक सत्रासाठी साधारणपणे रु. २०० ते ४०० मानधन देण्यात यावे.

या प्रशिक्षणात मुलींसाठी साधारणतः खालील बाबींचा समावेश असावा.

- स्त्रियांच्या मासिक पाळीचे शास्त्र व उद्देश.
- मासिक पाळीच्या काळात आरोग्यविषयक घ्यावयाच्या काळजीची जाणीव करणे.
- मासिक पाळीसंदर्भातील गैरसमज. उदा. मासिक पाळीच्या काळात स्त्रिया अशुभ मानतात आणि त्यांना इतरांपासून व स्वयंपाक घरापासून वेगळे ठेवणे.
- गर्भधारणेचे शास्त्र, संवसाधारण कुटुंब नियोजनाची साधने.
- बालविवाहामुळे आरोग्यास होणारे चुष्पेरिणाम.
- लैंगिक छळ, त्यापासून स्वसंरक्षण कसे करावे, कोणाची मदत घ्यावी. अशा परिस्थितीत हेल्पलाईनचा उपयोग करणे.
- एड्स नियंत्रण.

या संदर्भात युनिसेफने तसेच मुंबई महानगरपालिकेने चौगुले यांच्या मार्गदर्शक पुस्तक तयार केले आहे, त्याच प्रकारच्या पुस्तिका तयार करून वापरणे. मुलांसाठी स्वतंत्र विषय निश्चित करावे. उदा. शरीर शास्त्र, विकास, एड्स, मुली/स्त्रियांबरोबर कसे वागावे, लैंगिक रोगांबद्दल गैरसमज व अंधश्रद्धा इ.

- १६) महिला व मुलांचे आरोग्य तपासण्यासाठी विकासातील आरोग्य शिबिर आयोजित करणे.
- १७) मागासवर्गातील प्रभागात व झोपडपट्टीमध्ये विशेष स्वच्छता अभियान राबविणे.
- १८) नगरपरिषदेच्या आणि महानगरपालिकेच्या शाळेच्या आंधारात प्रसिध्दनेगृह बांधणे.
- १९) नगरपालिका जर प्रसूतीगृह व क्षालवाड्या चालवित असतील तर त्यांचे कार्यान्विधन व पोष्टीक आहार पुरविणे. त्यांना मोफत गागवेश व पुस्तके पुरविणे.
- २०) महिला स्वयंसेवी संस्थांनी समाजाच्या हिताच्या दृष्टीने पाठविलेल्या संस्थांना आर्थिक मदत करणे.
- २१) शहरामधील ज्या महिलांनी एखाद्या क्षेत्रात उत्कृष्ट काम केले असल्यास त्यांचा गौरव करणे.
- २२) सुवर्ण जयंती शहरी स्वयंरोजगार योजनेअंतर्गत येणारी कामे.

२३) महिलांना कायदेशीर/ विधीविषयक संस्था देणे - बहुतेक मुलींना व महिलांना त्यांच्या कायदेशीर अधिकारांबद्दल माहिती नसते तसेच महिलासंबंधी विविध कायद्यांची कल्पना नसते. विशेषतः हुंडाविषयक कायदे, स्त्रीधन, मालमत्ता अधिकार, वारसा हक्क, लग्न, घटस्फोट, पीटगीविषयक कायदे, बलात्कार विषयक कायद्यातील तरतुदी, लग्नानंतरचे अधिकार, त्यामुळे सदर विषयांवर म्हाविद्यालय व इतर ठिकाणी मुली व महिलांसाठी लेक्चर ठेवण्यात यावे व यासाठी महिला विकासाची जबाबदारी करावी व त्यांना योजनेतून मानधन देण्यात यावे (रु. २०० ते ४०० प्रति लेक्चर या आर्थिक मर्यादितपणे)

- २४) महिला स्वयंसेवी संस्थांनी समाजाच्या हिताच्या दृष्टीने पाठविलेल्या संस्थांना आर्थिक मदत करणे
 २५) महिला व बालकांसाठी खास वाचनालय सुरु करणे
 २६) महिलांसाठी सांस्कृतिक सभागृह बांधणे
 २७) सार्वजनिक ठिकाणी महिलांसाठी प्रसाधनगृह बांधणे
 २८) पोलिओग्रस्त मुलांना अत्यावश्यक साहित्य पुरवणे
 २९) आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकातील महिला व १० वर्षांच्या आतील मुले यांच्यामध्ये दृष्टीदोष असल्यास उपचारांसाठी आर्थिक मदत करणे व मोफत चष्मे पुरवणे.

उपरोक्त योजनांपैकी उपयुक्त योजना निवडण्याचा अधिकार महिला व बालकल्याण समितीला राहिल. मात्र वर्ष अखेरीस वस्तुंची खरेदी व वाटप करण्यांच्या योजनेवर भर न देता वर्षभर चालू राहतील अशा प्रशिक्षणाशी संबंधित योजनांच्याच अंमलबजावणीवर भर देण्यात यावा.

शासनाने मान्य केलेल्या वरील योजना तसेच इतर उपयुक्त योजना तयार करून राबविण्याचे पूर्ण अधिकार महानगरपालिकांच्या आयुक्तांना रहातील. तथापि नगरपरिषद/नगरपंचायती यांचे मुख्याधिकाऱ्यांना वरील शासनमान्य योजनांपैकी फक्त रु. १० लाख प्रति योजना या आर्थिक मर्यादेपर्यंत योजनेस मान्यता देणे व योजना राबविण्याचे अधिकार रहातील. रु. १० लाखांच्या वर एखाद्या योजनेची आर्थिक मर्यादा येत असल्यास त्यासाठी आयुक्त, महिला व बालविकास, पुणे यांची मान्यता घेण्यात यावी. मान्य योजनेपैकी कोणतीही रु. १० लाखांच्या आतील योजना राबविण्याचे अधिकार मुख्याधिकारी, नगरपरिषदा / नगरपंचायती यांना रहातील. मात्र वरील मान्य केलेल्या योजनांव्यतिरिक्त एखादी नवीन योजना घ्यावयाची असेल किंवा विद्यमान योजनेच्या नियम व अटीमध्ये बदल करावयाचे असल्यास त्यांनी आयुक्त, महिला व बालविकास, पुणे यांची तांत्रिक मान्यता घ्यावी. योजनेच्या अंमलबजावणी व नियंत्रणासाठी आयुक्त, महिला व बालविकास, पुणे हे नियंत्रण अधिकारी असतील व जिल्हास्तरावर जिल्हा व महिला बालविकास अधिकारी नियंत्रण अधिकारी म्हणून काम पाहतील.

महानगरपालिका, आयुक्त / नगरपालिका/नगरपंचायती मुख्याधिकारी यांनी प्रत्येक वर्षाच्या सुरवातीपासूनच योजना राबविण्याचा कार्यक्रम तयार करण्याची दक्षता घ्यावी.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने,

M. S. Prasad

(मी. कृ. पुरोडउपाध्ये)

उपसचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई

आयुक्त तथा संचालक, नगरपालिका प्रशासन संचालनालय, वरळी, मुंबई - २५